

SEFERÎLİK ve HÜKÜMLERİ

Prof. Dr. Fahrettin ATAR Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER
Dr. Emin AŞIKKUTLU Doç. Dr. İsmail YİĞİT
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZCAN Doç. Dr. Vecdi AKYÜZ
Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ Prof. Dr. Mehmet ERKAL
Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN Prof. Dr. Hamza AKTAN
Doç. Dr. Davut YAYLALI Prof. Dr. Celal YENİÇERİ
Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ Prof. Dr. Mustafa BAKTIR
Doç. Dr. Faruk BEŞER Doç. Dr. Abdülaziz BAYINDIR
Âyetullah Ca'fer SÜBHÂNÎ Prof. Dr. Mustafa ÖZ
Prof. Dr. Ziya KAZICI Doç. Dr. Ali Murat DARYAL
Doç. Dr. Mehmet ERDOĞAN

BU KİTAP

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR

ENSAR NEŞRİYAT

SEFERİLİK ŞARTLARI ve TÂBİLİK-METBÛLUK

Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN
Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi

I- SEFERİLİĞİN GERÇEKLEŞME ŞARTLARI

A) Seferiliğin Tarifi : Sefer ve müsaferet; yola çıkmak, yolculuk yapmak demektir. İslâmî bir terim olarak yolculuk; belirli bir mesafeyi katederek gitmek olup, orta bir yürüyüşle üç günlük yani onsekiz saatlik bir mesafeden ibarettir. Böyle bir yolculuğa çıkana "müsafir (yolcu) veya seferî" denir. Yolcunun zıddı "mukîm"dir.

Orta yürüyüş, yaya yürüyüşü ve kabile içindeki deve yürüyüşüdür. Denizlerde ise, yelkenli gemilerin mütedil havadaki üç günlük yolculuğudur.

Yolculuk birtakım şer'î hükümlerde değişiklik ve kolaylıkları beraberinde getirir. Namazların kısaltılması, ramazan orucunu tutmanın mubahlığı, mestler üzerine meshin üç güne kadar uzatılabilmesi, Cum'a ve bayram namazları ile kurban yükümlülüğünün düşmesi, kadının mahremsiz olarak yola çıkmasının haramlığı ve iki namazın birleştirilebilmesi bunlar arasında sayılabilir (1).

B) Seferiliğin Dayandığı Deliller:

1) Kur'an'dan Deliller : Kur'an-ı Kerîm'de, kimi ibadetleri ya da ticarî işlemleri etkileyen "yolculuk"tan söz eden çeşitli âyetler vardır. Namazın kısaltılmasından söz eden âyette şöyle buyrulur : "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur." (2). Hz. Ali'den nakledildiğine göre bir tüccar topluluğu Allah'ın Rasûlü'ne baş vurup; "Biz yolculuğa çıkıyoruz, bu sırada namazımızı nasıl kılacağız?" dediler. Bunun üzerine yukarıdaki âyet nâzil oldu. Bundan sonra bir yıl süreyle vahiy kesildi. Hz. Peygamber,

katıldığı bir savaş sırasında öğle namazını kıldırırken ashâb-ı kirâmın topluca namazda olduğunu gören düşman "Muhammed ve arkadaşları bu durumları ile saldırmamıza imkân veriyor, onlar namazda iken baskın yapabiliriz" (3) diyerek tuzak kurmayı düşündükleri bir sırada yukarıdaki âyetin devamı inmiştir. "... *İnkâr edenlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız...Şüphesiz kâfirler, sizin açık düşmanınızdır.*"

Bununla, yolculukta namazı kısaltma, düşmandan korkma şartına bağlandı. Ancak Hz. Peygamber'in sünneti ile kapsam genişletildi. Ya'la b. Ümeyye, Hz. Ömer'e şöyle demiştir: "Yolculukta namazın kısaltılması Nisâ Sûresi, 101 nci âyette korku şartına bağlanmıştır. Halbuki bugün insanlar güvendedir. Ömer (r.a) şöyle dedi: "Senin şaştığın bu konuya ben de şaştım ve bunu Rasûlullah'tan sordum. O şöyle buyurdu: Namazı kısaltma Allah'ın bağışladığı bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul ediniz." (4).

Câbir b. Abdillâh (78/697)'tan nakledildiğine göre "kasr" âyeti "Nahl" denilen yerde inmiş, İbnü'l-Esîr'e (630/1232) göre bu âyetin inişi Hicret'in dördüncü yılında vukû bulmuştur (5).

Abdullah b. Abbas ise kısaltılarak kılınan ilk namazın ikinci namazı olduğunu ve bunun Asfan'da, Zülenmar Gazvesi'nde kılınacağını belirtmiştir (6).

Ramazan ayında yolculuk durumunu belirten âyette şöyle buyrulur: "Sizden kim hasta olur veya seferde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun" (7).

Yolculuk sırasında yapılacak borçlanmalar için rehin verilmesi öğütlenen âyette meâlen şöyle buyrulur: "Ve eğer seferde olur da yatacak birini bulamazsanız, alınan rehinler yeter" (8).

Yolculuk sırasında su bulunamayınca teyemmüm abdestinin emredildiği âyet de başka bir kolaylığı getirir: "Eğer hasta veya seferde iseniz, yahut biriniz tuvaletten gelmişse veyahut kadınlara dokunmuşsanız ve su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm ediniz. Toprağı yüzünüze ve ellerinize sürün." (9).

2) Sünetten deliller : Seferîlikle ilgili uygulamalar daha çok sünnetle ve sahabe uygulamasıyla ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey Mekkeliler! Mekke-Ufsan arasındaki mesafeden daha yakın yolculukta namazı kısaltmayın. Bu mesafe de dört berîdir." (10).

Mücâhid, Abdullah b. Ömer'e sefer mesafesinin en kısa miktarını sormuş, o şöyle cevap vermiştir: "Sen Süveyda denilen yeri bilir

misin? Dedim ki; bunu işitmiştim. İşte biz oraya gitmek üzere yola çıktığımız zaman namazı kısaltırdık." (11).

En kısa yolculuk süresi ile ilgili olarak da şöyle buyurulmuştur: "*Kadın yanında eşi veya mahrem bir hısımlı olmaksızın üç günden fazla yolculuğa çıkamaz.*" (12).

Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Mukîm, mestleri üzerine bir gün bir gece, yolcu ise üç gün üç gece süreyle mesheder.*" (13).

Enes (r.a)'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Biz Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte Medine'den Mekke'ye çıktık. O, namazları dönünceye kadar ikişer rek'at olarak kıldı. Yahya b. İshak sordu: Medde'de kaç gün kaldı? Dedi: On gün." (14).

Seferîlikle ilgili diğer hadis ve uygulama örneklerini aşağıda konuları içinde ayrıca vereceğiz.

C) Yolcu Sayılmak İçin En Kısa Süre Veya Mesafe :

1) Hanefîlerin görüşü:

a) *Üç gün yolculuk kriteri* : Hanefîlere göre yolculukta en kısa mesafe, yılın en kısa günlerinde yaya veya deve yürüyüşü ile üç gün, üç gecelik yoldur. Dayandıkları deliller şunlardır:

1. Seferîlikten sözeden âyette "*Eğer kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, yeryüzünde bir sefere çıktığınız zaman namazları kısaltmanızda sizin için bir sakınca yoktur.*" (15) buyurularak yolculuk için bir sınırlama getirilmemiştir. Ancak mesafe olarak yerleşim alanından ayrılıp yolculuğa çıkmanın gerektiği konusunda açıklık vardır. Çünkü şehir, kasaba veya köylerin kenarındaki mezarlık, harmanlık, ağıl ve benzeri eklenti yere kadar gidenlere örfte "yolcu" denilmez.

Şu âyet de yolculuk için belli bir mesafe takdirini öngörür: "*Sizden kim hasta olur veya yolculukta bulunursa (farz oruçtan) tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.*" (16).

Diğer yandan Hz. Peygamber'in bahçe gezintisi veya cenaze defni gibi bir nedenle şehir kenarına çıkınca dört rek'atlı namazları kısa kıldığı olmamıştır (17).

Hz. Peygamber'in Mekkelilere Usfan'dan daha yakın yere olan yolculuklarda namazı tam kılmalarını bildirmesi, bize yolculuğun en kısa mesafesi hakkında bir fikir vermektedir. Çünkü Usfan, Mekke'ye dört konaklık (berîd) bir uzaklıkta olup, bu da yaklaşık 88,704 km.'dir.

Hanefiler yolculuk için gidilen en kısa mesafeyi süre ile belirlerken "üç gün"ü kriter olarak alırlar. Bu konuda şu hadislerle dayanırlar: " *Kadın, yanında kocası veya bir mahrem hısımlı olmaksızın üç gün, üç geceden daha uzak bir yere yolculuğa çıkmasın.*" (18). " *Mukîm, mestleri üzerine bir gün bir gece, yolcu ise üç gün üç gece süreyle mesheder.*" (19).

Bu süre yolculukta genellikle karşılaşılan güçlük ve sıkıntılar yüzünden nassla (hadisle) belirlenmiştir.

b) Merhale veya fersah kriteri : Bazı Hanefî fakihleri ise üç günü, üç merhale olarak kabul etmişlerdir. Çünkü, mutlak yolculuk, yılın kısa günlerinde hergün bir "merhale" yol katetmekle gerçekleşir (20).

Bazı fakihler seferîlik mesafesini fersahla takdir etmişlerdir. Bu konuda onbeş, onsekiz veya yirmibir fersah ölçüleri öne sürülmüştür.

Ebû Hanîfe'den seferîlik mesafesinin üç merhale veya onbeş ya da onsekiz fersah olduğu nakledilmiştir. Fetvâya esas olan, onsekiz fersah ölçüsüdür (21). Çünkü bu miktar, orta yürüyüşle üç günlük mesafeye denktir.

İbnü'l-Hümâm bu konuda şöyle demiştir: "Kimilerine göre bu mesafe 21 fersah, kimilerine göre 18 fersah olarak takdir edilir. 15 fersah diyenler de olmuştur. Bu miktarları takdir edenlerin her biri işe mesafenin üç günlük olduğu görüşündedir." (22).

İbn Âbidin de İbnü'l-Hümâm'ın bu görüşü çerçevesinde şu açıklamalara yer vermiştir: "Yani bu sözler ülkelerin çeşitli oluşuna göredir. Takdiri yapanların her biri kendi ülkelerindeki en kısa günleri ölçü almıştır. Ya da en kısa veya en uzun veyahut orta günlere itibar etmişlerdir. Fersah miktarlarındaki farklılığın nedeni budur. Ancak, bu ölçülerden belirli günlerde, mûtat yol yürüme kastedildiği konusunda açıklık vardır." (23).

Fersah veya merhalenin metre olarak ölçülerini şu şekilde belirleyebiliriz:

1 parmak = 1,925 cm., 24 parmak 1 şer'i zira' olup bu da 46,2 cm.'dir.

1 fersah = 12000 zira' = 5544 m. olur.

1 merhale = 8 fersah = 8x5544 = 22.176 m.

1 fersah = 2 mil = 3x1848 = 5544 m.

1 berîd = 4 fersah = 4x5544 = 22.176 m.

4 berîd = 4x22.176 = 88.704 m. yaklaşık en kısa seferîlik mesafesi olur.

fesi olur.

En kısa seferîlik süresi fersahlarla takdir edilince birçok problem çözülebilir. Bir kimse hangi araçla ve hangi yoldan giderse gitsin

yaklaşık 90 km. kadar uzağa gitmek üzere yola çıkmışsa seferîlik ruhsatlarından yararlanmış olur. Diğer yandan üç gün yolculuk, günde 6 saat takdir edilerek $18 \times 5 = 90$ km. olarak takdir edilir. Ancak yolun düz, dağlık oluşuna göre bu miktar azalır artar. Denizde, normal havada, normal hızda seyreden geminin 18 saatte alacağı yol sefer mesafesi olur. Seferîlikte tren veya uçakla yapılacak yolculuklarda katedilecek yolun kaç fersah olduğu dikkate alınır. En az 18 fersahlık bir mesafe katedilmiş olunca, sefer süresi gerçekleşmiş ve sefer hükmü cereyan etmeğe başlamış olur. Artık kara ve deniz aracının hızlı seyreden bir araç olmasına itibar edilmez (24).

c) Elmalı Hamdi Yazır'ın "Her yolun kendi mütadına göre hesaplanması" kriteri : Elmalı Hamdi Yazır (Ö.1358/1939), kendi döneminde Diyanet İşleri Başkanı olan Aksekili Ahmed Hamdi'ye bu konuda gönderdiği bir mektubunda şöyle yazmıştır: "Kitaplar bize şer'an seferi, gidilen yolda mütat olan orta yürüyüşle en az üç günlük mesafe katedecek kadar "uzun çıkış" diye tarif ederek, bu konuda bütün esasın mütat üzere deveranını gösterip dururken biz devede gidişini ve ayakla yürüyüşü mutlak asıl zannetmişiz. Ve her yolun kendi mütadına göre hesap edilmesi lüzûmunu düşünmemişiz." Günümüzde denizlerde (yelkenli gemi yerine) vapurlar en çok mütat hâlini almış bulunuyor. Onun için ben haddim olmayarak şömendiferle vapurun kendi yollarında nazar-ı dikkate alınmamasını hem adete, hem de şer'a külliyyen muğayir gördüğümünden bu mutalaanın isabetine kaniyim.

Demiryolu ne deve yoludur, ne yaya yoludur; ancak tren yoludur. Orada yalnız trenle seyr-i sefer edilir. Hatta orada başka türlü sefer hem yasak, hem tehlikelidir. Aynı zamanda trenle gitmek üzere genel bir yoldur. Bu yüzden, onun yolcusunun da, trenin mütat seyriyle "üç günlük" yani en az "on sekiz saatten" aşağıda sefer ruhsatından istifade etmeğe hakkı yoktur. Mütat üzere, iki gün yaya yol giden kimseye sefer ruhsatını vermezken, onu mazanne-i meşakkat saymazken, bir günlük, hatta yarım günlük şömendifer yolcusunu mazanne-i meşakkât sayarak sefer ruhsatından istifade ettirmek, bence şer'in adaletine muhâlif ve binaenaleyh günah olur. İşte benim mütalaanın esası bu minval üzeredir. Ve bu mütalaa re'sen bir ictihad değil, fıkıh kitaplarındaki tarif ve ta'lîlin yeni olaya uygulamasıdır. Bir tahkîk-i menattır. Bunda tahrîc-i menat da yok, tenkîh-i menat da yok, bir kavlin tercihi de yok. Sadece bir tatbik vardır. Hidâyede der ki; yerdeki yani düz yerdeki seyir denizde muteber olmaz, haline lââyık olanı muteber olur, dağda olduğu gibi, Kifâye ise

bunu; bir yere gidilecek iki yer olsa, sürenin gidilen yola göre hesap edilmesiyle açıklamaktadır. Fetih ve Dürer gibi eserlerde de böyledir. Hangi yoldan gidiliyorsa onda mutâat olan gidiş esastır." (25).

Sultan Aziz zamanında Şeyhu'l-İslâm Hasan Efendi şu fetvâyı vermiştir: "Sefer sûresi, orta yürüyüşle üç gün olup, tren denilen serî araba ile o mesafe daha kısa sürede katedilse yine seferî olunur. Bu kıyas fâsittir. Çünkü burada illet mûtâat seyirdir. Posta arabasının sür'atine itibar edilmemesi, deve yolunda mûtâdın üstünde seri olmalarındandır. Diğer yandan o zamanlar trenin şimdiki uçaklar gibi, henüz mûtâat araç hâlini almamış olması da muhtemeldir." (26).

Sonuç: Şu halde tren mûtâdı ile üç günden az giden (18 saat), müsafiri, mukîm saymakta haram bir yol yoktur. Fakat yakın seferde mukîm iken müsafir sayılmakta farzın kaçırılması gibi bir tehlike vardır... ihtiyatlı olmak da bunu gerektirir. İbn Abidin (1252/1836); "sefer mesafesi olan üç günlük bir yere, bir kimsé keramet göstererek, daha kısa sürede gitse yine seferî olur, namazlarını kısaltır" demiştir.

Sefer için üç günlük mesafe mûtâat seyir ile üç günlük mesafedir, sür'atten murat da mûtâda nisbetle sür'attir. Keramet ise fevkalâde bir haldir. Genel değil, özel bir durumdur.. Bu yüzden tren ne keramete, ne de at ve posta arabasına benzer (27).

Tren yolunda olduğu gibi hava yolu için de mûtâat seyir akla gelebilir. Ancak uçak yolculuğu henüz herkesin gidebileceği umum için mûtâat araç olmadığı için, bu yol, demir ve deniz yolu gibi ayrı bir yol sayılacak nitelikte değildir (28).

"Otomobiller şose, köy yolu vb. herhangi bir yerden gidebildikleri için, gittikleri yolun mûtâat aracı sayılmazlar. Bu yüzden ata veya posta arabasına benzerler. Yani mûtâdın üstünde hızlı giden nakil vasıtalarıdır. Tren ise, demir yolunda mutâd olan bir vasıta"dır." (29).

2) Çoğunluğun görüşü : Hanefiler dışındaki çoğunluğa göre sefer mesafesi ortalama iki günlük yolculuk veya ağır yükü ya da yaya yürüyüşü ile iki merhale (1 merhale 45.480 km.) mesafeden ibarettir. Bu; kalkma, yeme, içme, konaklama ve namaz molaları ile birlikte iki günlük yolculuğu kapsar. Nitekim bir hadiste, yerlilerin Mekke'den Arafat mevkiine yapacakları yolculukta namazı kısaltamayacakları bildirilmiş, ancak Usfan, Cidde veya Taife yapılacak yolculukta kişinin seferî sayılacağı belirtilmiştir (30). Bu yerler Mekke'ye 16 fersah olarak kabul edilmiş olup, bu da 48 mil yani 88.704 metreye denktir.

İmam Şafî'ye (204/819) göre seferîlik bir gün bir gecedir. Yeni görüşüne göre ise 46 millik mesafedir. Delil, Abdullah b. Ömer'den nakl edilen şu sözdür. Mücâhit (103/721), İbn Ömer'e (74/693) sefer mesafesinin en kısa ölçüsünü sorunca, o şöyle cevap vermiştir: " Sen Süveydâ denilen yeri bilirmisin? Bu yeri işitmiştim, dedim. Dedi: İşte biz orası için yola çıktığımızda namazımızı kısa kılardık" (31). Süveydâ, Şam yolu üzerinde, Medine'ye 46 mil uzaklıktaki bir yerin adıdır. Şafî ve Hanbelîlere göre, bir mil altıbin zira'dır. Bir zira' ise 24 veya 32 parmaştır. Bu ölçüye göre seferîlik mesafesi şöyle olur:

1 parmak = 1,925 cm.

1 zira' = 24 veya 32 parmak = 46,2 cm. veya 61,6 cm.

1 mil = 46,2 cm. X 4000 = 1848 m. veya 61,6 cm X 3000 = 1848 m.

Bu duruma göre seferîlik mesafesi; 46 mil X 1848 : 85,008 km. olur. İmam Malik'e göre bu mesafe dört berîd mesafesidir. Delil, Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Ey Mekke halkı! Mekke-Usfan arasındaki mesafeden daha yakın yolculukta namazı kısaltmayın. Bu da dört berîd'dir." (32). 1 berîd : 12 mil. 12 x 1848 = 22,176 km. ; 4 berîd: 4 x 22,176 = 88,704 km. olur.

Yukarıda belirlenen mesafeler Şafiîlere göre tam olarak sınırlayıcıdır. Bundan kısa olan mesafede seferîlik hükümleri cereyan etmez. Malikî ve Hanbelîlere göre ise bu mesafeler yaklaşık olup sınırlayıcı değildir. Bu yüzden Hanbelîlere göre mesafenin bir veya iki mil, Malikîlere göre ise, sekiz mil eksik olması seferîliğe zarar vermez. Diğer yandan çoğunluğun aksine Malikîler bu mesafeden Mekke, Mina, Müzdelife ve el-Muhassab halkını da istisna ettiler. Bunlar, hacc menâsiki devam ettikçe vakfe için Arafat'a çıkınca namazları kısa kılarlar ve bu durum vatanlarına dönünceye kadar devam eder (33).

İbn Kudâme (620/1223) mesafe konusunda çoğunluğun delillerini münakaşa ederek, seferîliği bir mesafe ile sınırlamanın Kur'an'ın açık anlamı ile çelişeceğini, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan bu konuda aksi görüş nakledildiğini belirtir ve bunun Hz. Peygamber'in şu sünneti ile de çeliştiğini söyler: "Enes şöyle demiştir: Nebî (s.a.v.) üç mil veya üç fersah yolculuğa çıktığı zaman namazları iki rek'at kılardı." (34).

İbn Kudâme; sonuçta "deliller her yolculukta namazı kısaltmanın mübahlığı yanındadır. Ancak aksi yönde icma' olursa bu durum müstesnadır" (35) der

Sonuç olarak mezhep imamlarının seferîlik mesafesi: Usfan, Cidde, Taif veya Süveyda'nın o günkü Mekke ya da Medine'ye olan

uzaklığına endekslenmiş görünmektedir. Bu da yaklaşık 90 km. dolaylarındadır (*).

D) Yolculuk Hükümlerinin Başlama Yeri:

Bir kimsenin yolcu sayılması için, ikamet ettiği yerde yola çıkmaya niyet etmesi yeterli değildir. Namazı kısaltmak veya Ramazan orucunu tutmamak için fiilen yola çıkılması şarttır. Bu da mü'min bir kişinin oturduğu yerleşim merkezinin yola çıktığı tarafındaki evlerden ayrılmasından sonra, en az sefer mesafesi bir yere gidilmeye niyet etmesiyle gerçekleşir. Bu yüzden şehir kenarındaki yerleşim alanları, şehirle bütünleşmiş olan merkez köyler veya köyden yola çıkanlar için "Finâ-yı mısır" denilen harmanlık, mezarlık ve ağıl gibi eklentiler geçilmedikçe yolculuk başlamış olmaz. Buna göre yolculuk, bulunduğu şehir veya köyün evlerinden dışarı çıkmak ve şehri tam olarak arkasına almak yahut çıktığı taraftaki binaları geçmiş olmakla başlar. Nitekim şehrin bir tarafına girmekle de ikamet hâsıl olur (36). Delil şu âyetidir: "Yeryüzünde yolculuk yaptığınız zaman, namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur." (37). "Sizden kim hasta olur veya seferde bulunursa, tutamadığı günleri Ramazan'dan başka günlerde sayısınca tutsun." (38).

Bir kimse, bulunduğu yerleşim alanının sınırlarının dışına çıkmadıkça "Yolcu (Müsafir)" sayılmaz. Yolculukta bulunan da şehre dönüp ilk evlere ulaşıncaya kadar namazlarını kısa kılar.

Yolculuğa niyet eden kimse şehir dışına çıkınca, bu niyeti ile yolculuk fiili birleşmiş olur. Nitekim Hz. Ali Kûfe'ye gitmek üzere Basra'dan çıktığında, öğle namazını dört rek'at kılar, sonra önlerinde sazlık kulübelere görülünce şöyle derdi: "Eğer bu kulübelere geçseydik, namazları iki rek'at olarak kılardık." (39).

E) Gidilen Yerdeki Kalma Süresinin Seferîliğe Etkisi :

Bulduğu beldeden sefer mesafesindeki bir yere giderek orada ikamete başlayan kimse, en az ne kadar süre ikamet ederse kolaylıklardan yararlanma hakkı sona erer? Başka bir ifade ile yolcu, gittiği yerde ne kadar süre ve hangi şartlarla seferîlik hükümlerinden yararlanır? Gidilen yerde seferî sayılmanın şartları şunlardır:

1) **Belirli bir süre kalma niyetinin bulunması:** Seferîlik mesafesi kadar uzak olan bir yere giden kimse, bir süre belirlemeksizin "Bugün çıkarım, yarım çıkarım" diye kalmaya niyet etmeksizin orada

uzun süre kalsa "seferî"lik hükümlerinden yararlanmaya devam eder. Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkas (55/675), Nişabur'un bir köyünde iki ay; İbn ömer Azerbaycan'da bir ay; Alkame (62/681) Harzem'de iki yıl kalmış ve namazları kısa kılmışlardır (40).

İmran b. Husayn (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'le Mekke fethi yılında birlikte bulundum. O, Mekke'de 18 gece kaldı ve dört rek'atlı namazları iki rek'at olarak kıldı. Sonra Mekke halkına şöyle buyurdu: Siz dörde tamamlayın. Ben seferî olan bir kavimim." (41).

Şafîilerin bu konudaki görüşü şöyledir: a) Yolcu, vardığı yerde dört gün ikametle mukîm olur ve ona kasr câiz olmaz. b) İkamete niyet olmasa bile Hz. Peygamber'in Tebük'te kaldığı 19 veya 20 günden daha uzun bir süre ikametle yolcu mukîm olur.

2) Kalma süresi: Hanefîlere göre yolcu, bir yerde 15 gün ve daha uzun süre ikamete niyet etmekle seferî olmaktan çıkar. Eğer 15 günden az kalmaya niyet ederse seferî sayılır. Dayandıkları delil, kadınların temizlik süresine kıyastır. Çünkü temizlik hâli, hayız yüzünden kadının üzerinden düşen namaz ve orucun aslına (edaya) dönmeyi gerektirir. İkamet de sefer sebebiyle kişiden bazı vecibelerin geri dönmesini gerektirir. Bu yüzden 15 gün temizlik süresi ile ikamet süresinin en az miktarı arasında bir benzerlik vardır.

Diğer yandan İbn Ömer ve İbn Abbas şöyle demişlerdir: "Seferî olduğun halde bir beldeye girer ve bu belde 15 gün kalmaya niyet edersen namazını tam kıl. Eğer buradan ne zaman sefere çıkacağını bilmezsen namazlarını kısaltarak kıl." (42). Bu iki sahabenin bu hükmü, Rasûlullah (s.a.v.)'den duymuş olması muhtemeldir.

İkamet süresinin "günler"le veya "aylar"la takdir edilmesi gerekir. Çünkü misafir, evindeki rahatlığı günlerce bulamaz. Bu yüzden sürenin "aylar"la takdir edilmesi gerekir. Bu da yarım aydır. Bu konuda, kadınlarda namaz ve orucu geri döndüren en kısa temizlik süresine kıyas yapılmıştır.

İbn Abbas, Câbir ve Enes (r. anhüm) ashab-ı kiramla birlikte Zilhiccenin 4. günü sabahı Mekke'ye girmişler ve orada 4 gün kalıp 5. gün yani Zilhicce'nin 8. günü olan Terviye gününde Mina'ya çıkmışlardır. Hz. Peygamber bu süre içinde namazları kasr ediyordu.

Burada sahabenin Mekke'de 4 gün kalışı, en kısa ikamet süresinin 4 gün olmasını gerektirmez. Çünkü hadiste buna işaret eden bir ifade yoktur. Hz. Peygamber'in, sahabeye ihtiyaçları nedeniyle dört gün Mekke'de kalma ruhsatı vermiş olması muhtemeldir (43).

Enes (r.a.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz Rasûlullah ile Medine'den Mekke'ye çıktık. O, namazları dönünceye kadar 2'şer 2'şer

kıldı. Yahya b. Ebî İshak sordu. Nebî (s.a.s.) Mekke'de kaç gün kaldı? 10 gün diye cevap verdi." (44). Bu Enes rivâyeti, Vedâ Haccı ile ilgilidir. 10 gün kalış, Mekke ile Mina'yı kapsar. Çünkü Câbir hadisine göre, Nebî (s.a.v.) Zilhicce'nin dördüncü günü Mekke'ye girmiş, giriş-çıkış günleri dışında orada 3 gün kalmış, ayın 8'inde Mina'ya gitmiş, orada da üç gün yani şeytan taşlama günlerinde kalmıştır ki, bu günlerin sonu Zilhicce'nin on üçüne rastlar.

İbn Abbas'tan Buhârî'nin naklettiği hadiste kalış süresi 19 gün, Ebû Dâvud'un naklettiği İbn Abbas hadisinde ise 17 gündür. Ancak bu hadisler Mekke'nin fethi ile ilgilidir. İmran b. Hısayn'dan rivayete göre ise, Mekke'de Rasûlullah (s.a.v.) 18 gece kalmıştır. Beyhakî, İbn Abbas'la İmran b. Husayn rivâyetleri arasındaki çelişkiyi şöyle açıklamıştır: "*On dokuz gün diye rivâyet eden, Mekke'ye giriş ve çıkış günlerini hesaba katmış, on yedi gün diyen bunları terk etmiştir. Onsekiz gece kaldığını rivâyet eden ise, girişle çıkış günlerinden birini saymış, diğerini saymamıştır.*" (45).

Ebû Davud, Nesaî ve İbn Mâce'nin naklettikleri başka bir rivâyete göre ise onbeş gün, bazı rivâyetlerde ise ondokuz gece kalmıştır (46). en-Nevevî (631-676) "cıl-Hulâsa" adlı eserinde, bu son rivâyetin zayıf ve mürsel olduğunu söylemiştir. Fakat Aynî'nin beyanına göre zayıf değil, isnadı güzel, râvîleri mütemettir (47).

Haneffilere göre bir yerde onbeş günden daha az kalmaya niyet eden kimse namazlarını ikişer rekat olarak kılar; çünkü, İbn Abbas ve İbn ömer'den şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Misafir olarak bir yere varır da, o yerde onbeş gün kalmaya niyet edersen namazını tam olarak kılar. Oradan ne zaman ayrılacağını bilmiyorsan namazlarını kasr et." Onbeş günü şeriat başka yerlerde de dikkate almıştır. Meselâ; hayızdan temizlenen kadının temizlik süresi, en az onbeş gündür (48).

Şafîî ve Malikîlere göre ise, seferî kişi bir yerde dört gün kalmaya niyet ederse namazlarını tam kılar. Çünkü, sünnet, dört günden az ikametın seferin hükmünü kesmeyeceğini belirlemiştir. Hadiste şöyle buyrulur: "Nebî (s.a.v.) muhâcirlere Mekke'de hac menâsikini îfâdan sonra 3 gün daha kalmaya ruhsat verdi." (49). Bu hadis, üç gün ziyâde ile ikamet hükmünün sabit olduğuna delildir. Hz. Peygamber, umre yaptığı zaman, Mekke'de üç gün kaldığı halde namazlarını kısaltarak kılıyordu (50).

Malikîler bu süreyi ikamet müddeti içinde 20 vakit namazla takdir etmişlerdir. İkamet süresi bundan az olunca namazlar kısaltılabilir. Şafîî ve Mâlikîler bu sürenin hesaplanmasında giriş ve çıkış

günlerini istisna ederler. Çünkü 1. sinde eşyanın indirilmesi, 2. sinde ise geri dönüş için eşyanın yüklenmesi söz konusu olur. Hanbelîlere göre, bir yolun dört günden fazla veya 20 vakitten fazla kalmaya niyet ederse namazlarını tam kılar. Delil; Hz. Peygamber'in Vedâ Hacc'ında Mekke'de dört gün kalıp, kasr etmesidir. Giriş-Çıkış günleri ikamet süresine dâhil olur. Niyet olmaması hâlinde ikamet süresi için bir sınırlama getirilmemiştir. Burada Hanefî, Malikî ve Hanbelîler ortak görüşe sahiptir. Şafîilere göre ise bu süre, 18 veya 19 gündür. Çünkü Hz. Peygamber, Mekke fethinde Hevazinlilerle cihad için Mekke'de bu kadar süre kalmış ve "Kasr" etmiştir (51).

Kiyasa göre yolculuk, ikametle son bulmalıdır. Ancak, sınırlı süre ikamet hâlinde, bu süre içinde seferîliğin sürdüğünü bildiren hadisler sebebiyle bu konuda kıyas terk edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in Mekke fethi sırasında 18, Tebük Gazvesi sırasında 20 gün ve Vedâ Haccı sırasında Mekke'de 10 gün süre ile ikamet ettiği ve namazlarını "kasr" ettiği bilinmektedir. Diğer yandan, İbn Ömer'in Azerbaycan'da bir veya altı ay, Enes b. Malik'in Nisabur'da bir, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın ise iki ay, Alkame b. Kays'ın Harzem'de yıllarca kalarak kasr ettikleri nakl edilmiştir. 15 günden fazla ikamet hâlinde niyetsiz uzun süre kalırsa, hatta bir alacaklıyı izleme gibi yıllarca dolaşılsa kişi mukîm sayılmaz (53).

3) Kalmanın belli yerde olması: Sefer mesafesi, yolu kateden kimsenin, en kısa ikamet süresini geçireceği yerin "bir yer" olması gerekir. Bir yolcu, birden çok yerlerde, 15 günü geçmemek üzere ikamete niyet ederek kalsa, seferîlik hükümleri uygulanır. Eğer iki ayrı yer, bir şehir veya kasabanın iki semti gibi bir yerleşim merkezi olursa, toplam 15 günü aşacak kalış, onu mukîm yapar. Çünkü bu iki yer, hükmen bir sayılır. Kalınacak yer iki şehir, kasaba veya köy niteliğinde olursa 15 günden kısa kalışlarda seferîlik hali devam eder. Meselâ; bir eğitim veya maliye müfettişi, her gittiği şehirde bir hafta-on gün arasında kalarak yıl boyunca tüm ülkeyi dolaşırsa, sürekli olarak seferî sayılır. Kalacağı süre konusunda niyet etmeksizin "bugün giderim, yarın giderim" diyerek ya da üstlerinden talimat bekleyerek çeşitli illerde 15'er günü aşacak şekilde kalsa, yine seferî olmaya devam eder. Çünkü niyetsiz kalışlar "ikamet süresi"ni keser. Niyet ederek kaldığı süre içinde ikameti kesecek kesin bir program yer alırsa, bu durum ikameti keser. Nitekim Zilhicce ayının başında 20 gün kalmak niyetiyle hacc için Mekke'ye giren kimse mukîm olmaz. Çünkü, 9. gün Arafat'a çıkması ikameti keser (54).

4) Yer in kalmaya elverişli bulunması: Yolcunun ikamet edeceği yerin âdete göre kalınacak bir yer olması gerekir. Şehir, köy, yazlık, kaplıca, otel, motel gibi yerler bu niteliktedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre Arap, Kürt ve Türkmenlerin 15 günden fazla çadırda kalmaya niyet etmeleri hâlinde bunların mukîm olması gerekir. Çünkü, örfe göre çadırlar onların ikamet yeri sayılır. Savaş yeri ise, aileye dönünceye kadar kasr'a nedendir (55). Günümüzde deniz sahillerinde, dağ veya yaylalarda kurulan çadırli kamplar da bu nitelikte olsa gerektir. Çünkü örfen uzunca süre bunlarda kalmak mümkündür.

5) Yolculuğun meşrû bir amaçla yapılıp yapılmamasının seferîliğe etkisi: Hanefîlere göre yolculuk hangi amaçla yapılırsa yapılsın seferîlik hükümleri devam eder. Yolcunun kastının haram, mekruh veya mübah oluşu sonucu etkilemez. Hırsızlık, gayr-i meşru turistik yerlerde kalış için yola çıkmak gibi. Delil; yolculukta namazların kısaltılabileceğini bildiren âyetin (56) mutlak ifadesi ile, Cuma namazı sırasında yapılacak alış-verişin mekruh olmakla birlikte geçerli oluşuna kıyastır. Çünkü hırsızlık vb. fiiller yolculuk olmadan da yapılabilir (57).

Çoğunluğa göre ise, yol kesme, şarap ve haram olan şeylerin ticaretini yapma gibi Allah'a isyan söz konusu olan yolculukta seferîlik kolaylıklarından yararlanmak câiz olmaz. Çünkü yolculuk, ruhsatın sebebi olup, bu ma'siyete dayanak yapılamaz. Hatta böyle bir kimse, murdar hayvan eti yeme ruhsatından da yararlanamaz. Çünkü Allah, ölü eti yemeyi, sınırı aşmama ve Allah'a isyan etmeme esasına bağlı olarak mübah kılmıştır. Ayette şöyle buyrulur: "Sınırı aşmayarak ve Allah'ın çizdiği sınırları geçmeyerek her kim mecbur kalırsa onun için bir günah yoktur." (58).

Mâlikîler eğlenmek amacı ile yolculuğa çıkanların namazlarını kısaltmalarını mekruh saymıştır. Yolculuğa çıkarken haram veya mekruh bir fiili işleme kastı bulunmaksızın, yolculuk sırasında zina, hırsızlık, gasp, iftira ve dedikodu gibi bir fiili işleyen kimse ise yolculuk ruhsatlarından yararlanabilir. Çünkü o, sadece meşru bir iş için yolculuk yapmış olup, günah işleyen mukîm gibidir. Şafîîlerden en-Nevevî bu konuda şöyle demiştir: "Başlangıçta mübah amaçla yola çıkan yolda ma'siyete dalsa en sağlam görüşe göre bu kişi seferin ruhsatlarından yararlanamaz. Aksi, ma'siyet için yola çıkan, sonradan bu yolculuktan tevbe etse, seferi tevbeden itibaren başlatıp o andan itibaren seferîlik ruhsatından yararlanır (59).

6) Seferîliğin cemaatle namaz kılmaya etkisi : Seferî olan kimse mukîm bir imama uyarsa namazlarını tam kılar. Vakit çıktıktan sonra ise zimmetinde yalnız iki rekat borç kesinleşeceği için mukîm, imama uyamaz.

Şafiî ve Hanbelîlere göre, seferî olup olmadığı şüpheli birisine de uymuş olmamalıdır. Eğer uyarsa, son teşehhüde uysa bile namazları tam kılması vacip olur (60).

7) Yolcunun Kendi başına karar verebilen bir kimse olması (tâbîlik-metbûluk): Seferî olabilmek için, yola çıkarken sefer mesafesi bir yere gitmeğe niyet edilmesi de şarttır. Çünkü kişinin her şehir dışına çıkışı yolculuk için olmaz. Bağ, bahçe, arazi vb. bir iş için dışarı çıkar, bu arada sefer mesafesinden kısa bir yere gider ya da niyetsiz olarak daha uzaklara da gitmiş olabilir. Bütün bu durumlarda niyetin olmayışı yüzünden bu kimse seferî sayılmaz. Niyette ise asl'ın niyeti geçerli olup, tâbiin niyeti önem taşımaz. Bu yüzden, köle efendisinin, karı kocasının niyeti ile misafir olur. Aşağıda bu konuyu uygulama açısından açıklayacağız.

II. BAŞKASINA TÂBÎ OLMANIN SEFERİLİĞE ETKİSİ (TÂBİLİK-METBÛLUK)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yolculukta niyet önemli bir etkenidir. Ancak bu niyet ya sefer mesafesinden uzak bir yere gitmek üzere yola çıkma konusunda olur, ya da varılan yerde kalınacak süre ile ilgili bulunur. İşte gerek yola çıkma ve gerekse varılan yerde onbeş günden az süre ile kalmaya niyet edilmesi hâlinde kişi seferî olur. Ancak bu kimse kendi başına karar verecek durumda değilse, tâbî olduğu kimsenin niyeti, onun için de geçerli ve bağlayıcı olur. Kölenin efendisine, kadının kocasına, askerinin komutanına bağlı olarak yolculuk yaptığı düşünülürse, tâbî olunan kişinin niyetini, tâbî olanın her zaman öğrenmesi mümkün olmayabilir. Bu durumda ne yapmak gerekir?

el-Kâsânî (587/1191) bu konuda şöyle der: "Niyette müteber olan asl'ın niyeti olup, tâbiin niyeti değildir. Bu yüzden köle efendisinin, karı kocasının niyeti ile müsafir olur. Kendisinin sultan, ordu komutanı gibi başkasına itaatı gereken herkes bunların niyetine bağlıdır. Borçlu ile alacaklı birlikte yolculuk yapıyorlarsa, eğer borçlu varlıklı ise niyet ona aittir. Çünkü onun borcunu ödeyerek oradan ayrılması mümkündür. Eğer iflas etmiş durumda ise, alacaklının niyeti esas olur. Çünkü borçlunun onun yanından ayrılması mümkün olmaz. O, ona tâbî olur." (61).

es-Serahsî (490/1097), muhasara altındaki askerinin durumunu dikkate alarak şöyle der: "Dâru'l-harpte, bir şehri kuşatma altında tutan İslâm askerlerinin burasını kendileri için vatan edinmesi geçersizdir. Bunlar müsafir sayılırlar. Delil, İbn Abbas (r.a.)'ın nakl ettiği şu hadistir: "Bir adam O'na sordu ve dedi ki; bizim dâru'l-harpte kalışımız uzun sürüyor. İbn Abbas dedi: Ailenin yanına dönünceye kadar namazları iki rekat kıl. "Çünkü ikamet niyeti, ancak durulabilecek bir yer için geçerli olur. Dâru'l-harpte ise müslüman savaşçıların ikameti için uygun bir yer değildir. Çünkü asker buradan dilediği zaman ayrılıp gidemez. Bazan düşmanı yener ayrılır, bazanda yenilerek ayrılmak zorunda kalır. Beldenin kenarı (Fe'nâ), ortasına tâbîdir. Belde ise savaşçıların elindedir. Asker bulunan yer de hükmen onların elinde bulunur. Yine bunun gibi İslâm askerleri şehre inip, şehir halkını kalede muhasara altına alsalar, savaş sürdükçe onlar için orada kalma söz konusu olmaz." (62).

el-Fetâvâ'l-Hindiyye'de, tâbî-metbû ilişkileri konusunda şöyle denilir: İtaati altında bulunduğu kimseye tâbî olan herkes, bu kimse- nin bir yerde ikameti ile mukîm olurken, onun niyeti ve yola çıkışı ile de yolcu olur. Asker, komutanın şehirde kalmaya niyet etmesiyle mukîm olur. Bu konudaki prensip şudur: Kendi iradesi ile ikameti mümkün olan kimse kendi niyeti ile mukîm olur. Kendi iradesi ile ikameti mümkün olmayan kimse ise, kendi niyetiyle mukîm olmaz. Bunun bir sonucu olarak; kadın kocası, köle efendisi, öğrenci hocası, işçi işvereni ve asker komutanı ile birlikte yolculuğa çıktığı zaman, bütün bunlar kendi niyyetleri ile mukîm olmazlar. Zâhiru'r-rivâye de böyledir. Kadın peşin mehrini ödeyen kocasına tâbî olur. Eğer koca bu mehri ödememişse, cinsel temastan önce karısı ona tâbî değildir.

Asker, komutanına ancak mâişeti onun tarafından sağlandığı zaman tâbî olur. Eğer asker ihtiyaçlarını kendisi karşılıyorsa, yolculuk konusunda kendi niyeti geçerli olur.

Borçlu, borç yüzünden hapsedilmişse, darda olduğu zaman alacaklının niyetine itibar edilir. Eğer varlıklı ise, borçlunun niyeti esas alınır. Ancak o, borcunu ödememeğe azmetmiş olursa darda olan kimse gibi sayılır.

Tâbî olan, asl'ın ikamet edip etmeyeceğini bilmezse mukîm olur, diyenler olduğu gibi, aksi görüşte olanlar da vardır. Bu sonuncu görüş daha sağlamdır. Çünkü bilmezden önce hükmün bağlayıcılığında güçlük ve zarar vardır. Bu ise şer'an reddedilmiştir.

Köle efendisi ile çıktığı zaman ona sorar, cevap alamazsa namazını tam kılar (63).

el-Hâniyye'de şöyle denir: Gâziler savaş için dâru'l-harbe girer ve ikamete niyet ederlerse, onların niyeti sahih olmaz. Yine koyun sürüsü sahipleri mer'alarda dolaşarak çadırlarda kalsalar, onların niyeti de böyledir. Ebû Yûsuf'tan rivâyete göre, onlar sulu ve otlak bir yere inseler, çadırlarını kurarak 15 gün kalmaya niyet etseler, eğer su ve otları 15 gün yetecek ölçüde ise mukîm olurlar. Çadırlarda yaşayan Türkmenler ve Bedevîler de böyledir. Dâru'l-harbe pasaportla giren ise orada kalmaya niyet ederse niyeti geçerli olur (64).

Sonuç olarak, başkasına tâbî olarak yola çıkan kimse tâbî olduğu kimsenin niyetini bilmediği sürece seferî sayılmaz. Çünkü belirli bir yere gitmeyi kasıt şartı gerçekleşmiş olmaz. Şafiîler ise bunu sefer mesafesi kadar yolculuk yapmazdan öncesi ile ilgili görürler. Eğer sefer mesafesi yol katedilmişse namazı kısaltırlar. Burada tâbî olunanın "kasr" yapıp yapmaması, sonucu etkilemez. Şafiîler buna şunu da eklerler: Tâbî olan, terhis olma, işi bırakma, istifa etme gibi bir nedenle görevden ayrılrsa, sefer mesafesi kadar yol katetmedikçe "kasr" yapamaz. Bu da iki merhale veya iki günlük yoldur.

Hanefîlere göre ise bu şart mutlaktır. Tâbî için metbûu sefere niyetlenmedikçe "kasr" hakkı yoktur. En sağlam görüşe göre, metbûun ikamet niyetini öğrenmedikçe tâbîin namazını tamamlaması gerekmez. Bunu bilmezden önce metbûa muhalif namaz kılsa, sağlam görüşe göre namazı geçerli olur (65).

III- NAMAZI KISA KILMAYA ENGEL DURUMLAR

Yolculuk sırasında yolculuk belli bir yere, belli süre kalmaya niyet etmesiyle seferîlik son bulur ve yolculuk ruhsatlarından yararlanma hakkı bulunmaz. Bu süre Hanefîlere göre en az onbeş gün, Şafiî ve Malikîlere göre dört gün, Hambelîlere göre ise dört günden fazladır. Diğer yandan yolcunun kendi vatanına dönmesi ve aşağıda belirteceğimiz diğer sebeplerle de yolculuğu sona erer. Bu engeller şunlardır:

A) Yolcunun Seferîlik Süresinden Fazla Bir Süre Kalmaya Niyet Etmesi : Seferîlik mesafesinden uzak bir yere gitmek üzere yolculuğa çıkan kimse, gittiği yerde onbeş günden daha az kalmaya niyet etmiş olursa, gidiş, kalış ve dönüş süresinde seferî sayılır ve yolculuk ruhsatlarından yararlanır. İbn abbas'tan (68/687) rivâyete göre şöyle demiştir: "Allah'ın elçisi yolcu olarak çıktığı zaman, dönünceye kadar, namazı iki rek'at kıları." (66).

Nass'larda (âyet-hadis) yolcunun gittiği yerde kalma süresi tam olarak belirlenmediği için, İslâm fakihleri kalma süresi konusunda görüş ayrılığına düşmüştür (67).

Hanefilere göre yolculuk şu durumlarda sona erer:

- a) Yolculuğun filen sona ermesi,
- b) Kalmaya elverişli olan bir yerde en az 15 gün ve daha fazla kalmaya niyet edilmesi,
- c) Kalma yerinin bir tane olması,
- d) Yolcunun kendi başına, kalma kararı verecek durumda olmaması.

Şafiî ve Malikîlere göre yolcu, giriş çıkış günleri dışında bir yerde dört gün kalmaya niyet ederse namazlarını tam kılar. Ancak niyetsiz olarak kalma süresi uzarsa Malikîler buna bir sınır getirmezken, Şafiîler 18 günle sınırlarlar (68).

Hanbelîlere göre kalma süresi 20 vakit namazdan fazla olur veya giriş-çıkış günleri dahil dört günü aşarsa namazlarını tam kılar (69).

B) Aslî Vatana Dönmek Kişinin yerleştiği yer veya belde ile ilgili şu terimler söz konusu olur:

a) Vatan : Devletler arası bir terim olarak, kişinin mensup olduğu ve tebealık bağı ile bağlı bulunduğu toprak parçasını ifade eder.

b) Sürekli olarak yerleşilen yer : Kişinin doğduğu veya evlendiği ya da geçimini sağlamak üzere yerleştiği yerdir. Buna "aslî vatan" denir.

c) Geçici olarak yerleşme yeri : Kişinin geçici olarak veya uzun ya da kısa bir işi dolayısıyla kaldığı yerdir. Bu kalış süresi 15 gün ve daha fazla olursa buna "İkamet vatanı", 15 günden az olursa buna da "süknâ vatanı" denir.

d) Eşin bulunduğu yer : Bu da ya birinci ya da ikinci eşin yerleştiği yer olabilir. Hanefilere göre vatan üçe ayrılır.

a) Aslî vatan: Kişinin doğduğu veya evlendiği yahut da evlenmediği halde orada sürekli yaşamaya karar verdiği yerdir.

b) İkamet vatan: Bir yerde 15 gün ve daha fazla kalmaya niyet edilen yerdir.

c) Süknâ vatanı: Onbeş günden daha az kalmaya niyet edilen yerdir (70).

Şafiîlere göre vatan : Yaz-kış sürekli olarak ikamet edilen yerdir. Dört günden fazla kalmaya niyet ettiği yer de yolculuğu keser.

Malikîlere göre yetiştigi, doğup büyüdüğü yer aslî vatandır.

Eşinin beldesi de geçimsizlik olmamak şartıyla vatan hükmündedir. Hanbelîlere göre de eşin bulunduğu yer vatan sayılır (71).

C) Vatan Değişikliğinin Yolculuğa Etkisi : Bir kimse, günümüzde sürekli görev yaptığı bir yerden, eşinin bulunduğu başka bir beldeye veya içinde ana-baba gibi aile fertlerinin veya eşinin yaşadığı köy, kasaba, şehir, çiftlik gibi bir yerleşim merkezine gitse namazını tam olarak kılar. Burada, aradaki mesafe "Sefer mesafesi" kadar olsun veya olmasın sonuç değişmez. Çünkü bu durumda kişi için iki tane "aslî vatan" oluşmuş bulunur.

Buna göre ailesini, doğup büyüdüğü veya evlendiği beldesinde bırakıp, kendisi Almanya, Fransa gibi dış ülkeye işçi olarak veya sürekli bir iş için başka bir şehre gidip çalışmakta olan kimse, burasını geçimini sağladığı bir vatan edinmiş olur. Bu kimse ailesinin yanına dönünce "mukîm" olur. Çünkü orası da aslî vatanıdır. Ancak doğup, yetiştiği veya evlendiği yerde ailesi bulunmaz, sadece, bağ, bahçe, ev gibi gayr-i menkulleri kalmış olursa, seferî sayılır. Çünkü doğum yeri her ne kadar kendisi için "aslî vatan" ise de bu, çalışma yeri olan ve aslî vatanın misli bulunan sonraki vatani ile bâtil olmuştur. Bu duruma göre, bir kimsenin asıl vatani kendisi, ailesi ve ev eşyası ile tamamen başka bir beldeye göç etmesiyle değişikliğe uğrar. Bunun gibi, görev yerinden başka bir yere giderek yerleşse, yeneden önceki görev yerine gelince seferî olur. Çünkü aslî vatan misli ile bâtil olur. Delil, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendisini Mekke'de seferî saymasıdır. Çünkü o, gerek Mekke fethi ve gerekse hac sırasında, dönünceye kadar namazlarını kısa kılmıştır (72).

Diğer yandan bir kimse sürekli çalışmakta olduğu yerden, başka bir yere geçici olarak giderse, oradan geri dönünce namazlarını tam kılar. Çünkü aslî vatanın hükmü, ne ikamet vatani ile ne de yolculuğa çıkmakla bâtil olmaz. Çünkü bir şey kendisinden aşağı ile bâtil olmaz; belki misli ile veya daha güçlüsü yahut üstünü ile batıl olur.

Şâfiîlere göre, bir kimse yaz-kış sürekli olarak ikamet ettiği veya dört günden fazla kalmaya niyetlendiği bir yere dönmekle artık namazlarını tam kılar. Ancak bu yere, kaç gün kalacağı belli olmaksızın girerse, 18 güne kadar seferî sayılır. Daha sonra mukîm statüsüne geçer (73).

Mâlikîlere göre, yolcu doğup, yetiştiği ve nisbet edildiği aslî vatanına veya sürekli kalmak istediği bir beldeye yahut aralarında geçimsizlik bulunmayan karısının beldesine dönse veyahut da 4 gün ve daha fazla kalmaya niyet ettiği bir yere gitse "Mukîm" sayılır ve

namazlarını tam kılar. Geri dönüş sırasında ise, eğer mesafe sefer mesafesi kadar varsa kısa, yoksa tam kılar (74).

Hanbelîlere göre, yolcu kendi vatanına geri döner veya eşinin bulunduğu beldeye giderse "Mukîm" olur. Bu arada eşinden boşanmış olması da hükmü değiştirmez. Delil, Hz. Osman'ın naklettiği şu hadistir: "Nebî (s.a.v.)'i şöyle derken işittim: Kim bir belde evlenirse, o belde mukîm gibi namaz kılsın." (75). Ancak bu yolcunun orada anası, babası, hayvan sürüsü ya da başka malları bulunsa, bu durum namazları kısaltmasına engel olmaz, yani bu kişi seferî sayılır (76).

IV- YOLCUNUN YARARLANDIĞI KOLAYLIKLAR

A) Dört Rek'atlı Farz Namazların İki Rek'at Kılınması: Allahü Teâlâ şöyle buyurur: "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman inkâr edenlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size hiçbir sakınca yoktur." (77). Bu âyette yalnız "namazı kısaltmak"tan söz edilmekte ve bunun, yolculuk sırasında düşman korkusu bulununca yapılması belirtilmektedir.

Ya'la b. Ümeyye (r.a.), Hz. Ömer'e bu âyeti hatırlatarak; "Şimdi insanlar güvendedir, o halde niçin namazları kısa kılıyoruz?" diye sormuş, Ömer (r.a.) şu cevabı vermiştir; "Senin dikkatini çeken şey benim de dikkatimi çekti ve bu durumu Rasûlullah (s.a.v.)'a sordum. O şöyle buyurdu: "Yolculukta namazı kısaltma Allah'ın size verdiği bir sadakadır. O'nun bağışını kabul ediniz." (78).

Hanefîlere göre yolcunun dört rek'atlık farzın iki kılınması ruhsat değil azîmettir. Yolcu, bunu tam kılarısa isâette (kötü bir işte) bulunmuş olur ve son-iki rek'at nafîle namaz hükmünde bulunur. Delil şu hadislerdir:

Urve b. Zübeyr (r.a.) Hz. Aişe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Namaz, haza ve seferde ikişer rek'at olarak farz kılındı. Sefer namazı olduğu gibi bırakıldı. Haza namazına ise ilâve yapıldı." (79).

Buharî'nin bir rivâyetne göre namazlara ikişer rek'at ilave hicretten bir yıl sonra yapılmıştır: "Namazlar, mirac gecesinde, seferde ve haza da akşam namazı hariç ikişer rek'at olmak üzere farz kılındı. Hz. Peygamber hicret edip Medine'ye yerleşince kıraatının uzunluğu yüzünden sabah namazı ile gündüzün vitri olan akşam namazı dışında diğer namazlara ilâve yapıldı." (80). Kısaltma uygulamasına hicretin dördüncü yılında Zülenmâr gazvesi sırasında başlandığı da nakledilmiştir (81).

Hız. Aişe'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Namaz, ikişer rek'at olarak farz kılındı, sonra hizada ziyade olundu, yolculukta ise olduğu gibi bırakıldı." (82).

Hız. Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Yolculuk, kuşluk, bayram ve Cuma namazları kısaltma söz konusu olmaksızın Nebi'nizin lisanı üzere ikişer rek'atten ibarettir." (83).

Hız. Osman, Arafat'ta dört rek'at kılınca Abdullah b. Mes'ud, kendisine; "Ben bu yerde Rasûlullah ile iki rek'at, Ebû Bekir ve Ömer ile birlikte de ikişer rek'at kıldım" dedi. Bunun üzerine o, şöyle cevap verdi: "Ben, Mekke'de evlendim. Rasûlullah'tan şöyle işitmişim. Kim bir belde de evlenirse, bu kimse o belde halkındandır." (84). Burada İbn Mes'ud'un karşı çıkışı ve Hız. Osman'ın mazeret öne sürmesi, yolcunun namazının iki rek'at olduğunu gösterir. Ancak İbn Mes'ud burada, namazın Hız. Peygamber'in fiili üzere kılınmasını arzu ettiği için bu şekilde karşı çıkmıştır.

Abdullah b. Abbas'a, yolculukta birisi tam, diğeri kısa kılan iki kişi soru sordu. İbn Abbas kısa kılanı; "Sen tam yaptın", tam kılanı ise "şen eksik yaptın" diye cevap vermiştir (85).

Şafî ve Hanbelîlere göre farzın aslı dört olup, yolculukta kısaltma bir ruhsattır. Dayandıkları deliller şunlardır: Namazın yolculukta kısaltılabileceğini bildiren âyet, bunun aslının tam olduğuna delâlet eder. Ayrıca sakıncanın olmadığını bildirmek "Emir" niteliğinde değildir. Diğeryandan Hız. Ömer'in naklettiği "kısaltmanın bir sadaka olduğunu bildiren hadis" de kısaltmanın ruhsat olduğunu gösterir. Nitekim seferde Hız. Ayşe tam kıldığı gibi, Hız. Osman da Arafat'ta tam kılmıştır.

İmam Şafî ayrıca namazı oruca kıyas etmiştir. Çünkü, sefer yüzünden Ramazan orucunu tutmamak bir ruhsattır (86).

Hanbelîlere göre kısaltmak, mutlak olarak tam kılmaktan daha fazîletlidir. Malikîlerde tercih edilen görüşe göre ise, seferde namazları kısaltarak kılmak müekked sünnettir. Çünkü Hız. Peygamber öyle yapmıştır (87).

B) Yolculukta Sünnet Namazlar : İslâm fakihleri, yolculuk sırasında müekked sünnetler dışındaki nafîle namazları kılmanın "müstehab" olduğu konusunda görüş birliği içindedir (88). Müekked sünnetleri ise, çoğunluk müstehab görürken, Hanefîler farklı şekilde değerlendirmiştir.

Hanefîlere göre konaklama (emniyet ve karar) hâlinde olunca, farzlara bağlı müekked sünnetleri kılmak gerekir. Yürüyüş (korku ve ırar) hâlinde ise bunları kılmak gerekmez (89).

Çoğunluk müctehidlere göre ise yolculukta müekked sünnetleri kılmak da gerekmez. Delil; Abdullah b. Ömer'den nakledilen şu rivâyettir: "Nebî (s.a.v.) ile birlikte bulundum. Yolculukta onu nafile namaz kılarken görmedim." Başka bir rivâyette: "Rasûlullah ile birlikte yolculukta bulundum. O, seferde iki rek'at üzerine ziyade yapmıyordu. Ebû Bekir, Ömer ve Osman da böyle yapıyordu" (90). en-Nevevî, İbn Ömer rivâyeti için şöyle demiştir: Belki, Nebî (s.a.v.) nafileleri (revatib) biniti üzerinde kılıyordu ve İbn Ömer O'nu görmüyordu. Çünkü nafileyi evde kılmak daha fazîletlidir. Diğer yandan cevâzını göstermek için, nafilelerin bazı vakitlerde terk edilmiş olması da muhtemeldir (91).

Hz. Peygamber'in Mekke'nin feth edildiği günde "Kuşluk" namazını kıldığı ve bir gazve dönüşü yorgunluktan güneş doğuncaya kadar uyuyup kalmanın arkasından sabah namazını iki rek'at sünnetiyle birlikte kıldığı bilinmektedir (92).

C) İki Namazı Birleştirerek Kılmak (Cem'u's-Salâteyn):

1) Hanefilerin görüşü: Beş vakit namazı, kendi vakitleri içinde kılmak farzdır. Başka bir ifade ile, "vakit", namazın dışında olan şartlardan birisidir. Kur'an'da şöyle buyrulur: "Namaz, mü'minlere vakitli olarak farz kılındı." (93); "Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl."94; "Namazlara ve orta namaza devam ediniz." (95).

Cebrâil (a.s.), Hz. Muhammed'e beş vakit namazın vakitlerini bizzat bildirerek, vakitleri içinde namaz kılmasını öğretmiştir. Bunlar arasında iki namazı birleştirerek, bir vakit içinde kılma uygulaması yoktur (96).

Her namazın kendi vaktinde kılınmasının istisnası, hac sırasında Arafat'ta öğle ile ikinci namazının "öğle vaktinde"; Müzdelife'de ise akşamla yatsı namazının "yatsı vaktinde" birlikte kılınmasıdır. Bunlardan birincisine "cem'u't-takdîm", ikincisine "cem'u't-te'hîr" denir.

Arafat ve Müzdelife'deki bu birleştirme uygulaması konusunda, müctehidler arasında görüş birliği vardır. Çünkü, Vedâ Haccı sırasında Hz. Peygamber'in uygulaması ve sözleri, namaz vakitlerini belirleyen nass'ları (âyet-hadis) tahsis edecek kuvvettedir.

Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben, Rasûlullah'ın bir namazı kendi vaktinden başka bir vakitte kıldığını görmedim. Ancak iki namaz müstesnadır. Arafat'ta öğle ile ikinci,

Müzdelife'de ise akşam ile yatsıyı birlikte kılmıştır." (97). Yine Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaptığı bir hacc sırasında Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kılmış, sabah namazını da erkence kıldıktan sonra, Allah elçisi'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Akşamla yatsıdan ibaret şu iki namazın, şu Müzdelife mevkiinde mûtat olan vakitleri değiştirilmiştir. Sakın insanlar yatsı vakti girmeden Müzdelife'ye gelip de bu iki namazı erkende birleştirmesin." (98).

2) Çoğunluğun görüşü : Çoğunluk müctehidlere göre iki namaz Arafat ve Müzdelife dışında da, bazı nedenler bulununca birleştirilerek kılınabilir. Bu, öğle ile ikindinin veya akşamla yatsının birleştirilerek kılınması şeklinde ortaya çıkar. Uygulamaya, öncek namazı sonrakinin vaktine geciktirerek ikisini birlikte kılmak (cem'u't-te'hîr) veya ikinci namazı, birincisinin vaktine öne alarak birlikte kılmak (cem'u't-takdîm) tarzlarında olur.

Birinci namazı geciktirmenin delili şu hadistir: Enes'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'ın elçisi, güneş batıya yönelmeden önce yola çıkınca, öğle namazını ikindi vaktine kadar te'hîr eder, sonra bineğinden inip ikisini birlikte kılar. Eğer yolculuğa çıkmadan önce öğle vakti girmişse öğle namazını kılar sonra devesine binerdi." (99).

Cem'-i takdimle ilgili delilleri: Muaz'dan Ebu't-Tufeyl'in naklettiği bir hadiste şöyle buyrulur: "Nebî (s.a.v.) Tebük seferinde, akşam vakti girdikten sonra yola çıkınca, yatsı namazını öne alır ve bu namazı akşam namazı ile birlikte kılar." (100).

Abdullah b. Abbas'ın naklettiği şu hadis, Allah elçisinin bazı yolculuk dışında da iki namazı birleştirdiğini gösterir: "Rasûlullah (s.a.v.) Medine'de bize öğleyle ikindiye, akşamla yatsıyı birlikte kıldırmıştı." Bu hadisin Müslim rivâyetinde "bir korku ve yolculuk veya bir yağmur olmaksızın" ilavesi vardır. Hadisin râvîlerinden olan Ebu'z-Zübeyr, diğer râvî Saîd b. Cübeyr'e bunu Hz. Peygamber'in niçin böyle yaptığını sormuş, o da aynı konuyu İbn Abbas'a sorduğunu ve onun da "Hz. Peygamber bu uygulamasıyla ümmetinde hiçbir kimseye zorluk vermemeyi kasetmiştir" dediğini naklede (101).

Şâfîilere göre iki namazın birleştirilmesi yolculukta, yağmurlu havada ve haccda Arafat ile Müzdelife'de yapılabilir (102). Malikîlere buna, karanlıkla birlikte çamur ve ağır hastalığı ekleyerek sebepler altına çıkarırlar (103). Hanbelîler ise, birleştirme için; yolculuk, hastalık, çocuk emzirmek, her namaz için temizliğe su bulamama sıkıntısı, vakti belirleyememe korkusu, özür kanı vb. durumlar, önemli bi

özrünün bulunması (malına zarar gelme gibi), meşgul bulunmak, (su vb. sırasını kaçırmak gibi) şeklinde sekiz sebep sayarlar (104).

3) Çoğunluğun dayandığı delillerin kritiği : İki namazı vakit dışında birleştirmeyi yalnız Arafat ve Müzdelife'de câiz gören Hanefilere göre; yolculuk, hastalık, yağmur vb. durumlarda Hz. Peygamber, birinci namazı vaktinin sonuna, ikinci namazı ise vaktinin evveline almış, ancak her iki namazı kendi vakti içinde kılmıştır. Burada birleştirme şeklen (sûrî) olmakta, gerçekte her iki namaz kendi vaktinde kılınmaktadır. Diğer yandan yukarıdaki hadisler, Hanefilerce namazın şartlarından olan vakti tahsis edecek güçte değildir.

Yolculukta namazın cem'-i takdîmi şeklinde kılınacağına delâlet eden, Hz. Mu'az'dan naklen Ebu't-Tufeyl'in rivâyetinden başka açık hadis yoktur. Bu hadiste şöyle denilir: "Hz. Peygamber Tebük seferinde, güneş battıktan sonra yola çıkacaksa, yatsıyı öne alır ve onu akşamla birlikte kılardı." (105). Bu hadis, muhaddislerce tenkîde uğramıştır. Şöyle ki; Tirmizî bu hadisin "garîb" olduğunu söylemiş, Hâkim ise "bu hadis uydurmadır" demiştir. Ebû Davud, namazın vaktinden önce kılınacağını bildiren sabit bir hadis yoktur der (106). Diğer yandan Ebu'z-Zübeyr'in Ebu't-Tufeyl, Âmir b. Vâsile'den, onun da Muaz'dan naklettiği hadislerde; Hz. Peygamber'in Tebük gazvesi yolculuğunda yalnız öğle ile ikindiye ve akşamla yatsıyı birleştirdiğinden söz edilmiş, vaktinden önceye alındığından söz edilmemiştir (107).

İmam Mâlik de Arafat ile Müzdelife dışında iki namazı birleştirmenin şekil bakımından mümkün olduğuna kanidir. O şöyle der: "Yolculuk zorlamadıkça, kişinin seferde iki namazı birleştirerek kılması caiz değildir. Öğle ile ikindi arasında kişiyi yolculuk zorlarsa, öğleyi vaktin sonuna kadar geciktirerek kılar, sonra ikindiye vaktin ilk cüz'ünde kılar. Akşam namazını da vaktin sonuna şafak batmadan öncesine kadar geciktirerek bu vakitte kılar. Sonra yatsıyı ilk vaktinde kılar." (108). Bu duruma göre, Hanefilerle Malikîlerin görüşü cem'-i salât konusunda birleşmektedir.

Abdullah b. Abbas'tan, Hz. Peygamber'in Medine'de öğle ile ikindiye ve akşamla yatsıyı yedi ve sekiz rek'at olarak bir arada kıldığı rivâyet edilmiştir. Ebû Eyyûb (52/657); "Sanırım bu, yağmurlu bir gecede olmuştur" demiş, İbn Abbas da; "olabilir" karşılığını vermiştir. Amr da der ki; "Ben, Ey Ebu's-Şa'sa! Sanırım Hz. Peygamber öğleyi ertelemiş, ikindiye vaktin başında kılmış, akşamı ertelemiş yatsıyı vaktin başında kılmıştır, dedim. O da ben de öyle sanıyorum (109). demiştir.

Sonuç olarak, hacc farızası dışında normal yolculuk, hastalık, şiddetli yağmur ve benzeri darlık zamanlarında öğle namazını vaktin sonunda, ikindi vaktin başında, akşam vaktin sonunda, yatsıyı vaktin başında birleştirerek kılmak mümkün ve câizdir. Böylece iki namaz birlikte, fakat kendi vakitlerinde kılınmış olur. Bu uygulama İslâm'ın müslümanlara getirdiği kolaylıktır.

D) Mestlere Üç Gün Süreyle Meshetme :

Abdestte mestler üzerine meshetmek ayakları yıkamak yerine geçer. Bu hüküm kolaylık için konulmuştur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Mukîm, mestleri üzerine bir gün bir gece, yolcu ise üçgün üç gece mesheder." (110).

Saffan b. Assal'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Rasûlullah bize abdestli olarak giydiğimiz takdirde, eğer yolculukta isek üç gün, mukîm isek bir gün bir gece süreyle mestler üzerine meshetmemizi, ister büyük ister küçük abdest dolayısıyla onları çıkarmamayı, ancak cünüplük sebebiyle onları çıkarmayı emretti." (111).

E) Ramazan Orucunu Sonraya Bırakma :

Yolcuya tanınan kolaylıklardan biri de Ramazan orucunu, daha sonra kaza etmek üzere geri bırakılabilmesidir. Ancak oruç tutulmasında güçlük yoksa, orucun kendi vaktinde tutması daha efdaldir. Çünkü sahabe'den Ramazan ayındaki yolculuklarda oruca niyetlenmeyip yiyenler olduğu gibi oruç tutanlar da olur ve Allah'ın elçisi buna engel olmazdı.

Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Sizden kim hasta olur veya yolculukta bulunursa, tutamadığı orucunu sayısınca başka günlerde tutsun. Oruç tutmaya gücü yetmeyenlere ise, hergün için bir yoksulu doyuracak kadar fitre vermek gerekir. Kim kendi isteği ile fazladan hayır yaparsa, bu kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." (112).

Hz. Aişe, Medine'den Mekke'ye umre için Allah'ın Rasûlü ile birlikte yolculuk yapmış ve Mekke'ye vardıklarında şöyle demiştir: Ey Allah elçisi! Ben namazları kimi zaman kısa, kimi zaman da tam kıldım. Oruç tuttum, tutmadığım da oldu. Rasûlullah (s.a.v.), ey Aişe güzel yapmışsın dedi ve beni kınamadı." (113).

Sonuç : İslâm'da seferîlik konusundaki bu inceleme ve araştırmalarımızla ulaştığımız sonuçları şöylece ifade edebiliriz:

1) Seferîlik, mü'minin sürekli olarak yerleştiği veya geçici olarak kaldığı yerden, belli uzaklıktaki bir yere yolculuk yapmasıdır.

Hz. Peygamberin ve ashâb-ı kiramın seferîlik mesafesi ve süresi ile ilgili uygulamaları bize "mesafe" ve "süreler" konusunda açık bir fikir vermektedir.

Mekke şehrine göre Cidde, Taif ve Usfan'a yapılan yolculuklarla, Medine'den Süveydâ denilen yere yapılan yolculuklarda seferîlik ruhsatları uygulanmıştır. Diğer yandan Hz. Peygamber'in Medine'den Mekke'ye yolculuklarında gidiş-dönüş ve orada kalış süresince namazlarını kısa kıldığı sağlam delillerle sabittir. Diğer yandan Allah'ın elçisinin Usfan'dan daha yakın mesafede namazların kısaltılmamasını istediği de nakledilmiştir (114). Usfan'ın Mekke'ye uzaklığı ilk kaynaklarda dört konaklama (berîd) mesafesi olarak belirlenmiş olup, bu da yaklaşık 88,704 km.'dir.

Yine İbn Ömer'in Mücahid'in sorusu üzerine en kısa sefer mesafesi olarak belirttiği Süveydâ mevkiinin Medine'ye uzaklığı ise 46 mil olarak belirlenmiştir (115). 1 mil 1848 m. kabul edilirse 46x1848: 85,008 km. seferîlik mesafesi olur. Burada iki millik bir fark, o dönemde standard uzaklık ölçülerinin râvilerce bilinmemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

2) Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine çevresindeki bu en kısa yolculuk mesafelerini dolaylı olarak üçgün ile takdir ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kadının yanında yakın bir hısımlı olmaksızın üç gün, üç gecelik yoldan daha uzak yere yolculuğa çıkmasının yasaklanması (116). ve yolcunun mestleri üzerine üç gün, üç gece meshedilebileceğinin belirlenmesi (117). bunu göstermektedir.

3) Hanefilerin öne sürdüğü 3 merhale veya onbeş ya da onsekiz fersah ölçüleri de, seferîliğin en kısa mesafeleri olarak belirtilen Usfan ve Süveydâ mevkiilerinin uzaklık mesafeleri ile uyumludur. 1 fersah yaklaşık 5,685 m. olduğuna göre, bir saatlik yaya yürüyüşü demektir. 18 fersah da 18 saatlik yoldur. Kısa günlerde ortalama 6 saatlik bir yaya yürüyüşü ile yaklaşık 90 km. seferîlik mesafesi olur.

Uzunluk ölçülerindeki bu ayrılık, müctehidlerin kendi beldelelerinde en kısa, orta veya en uzun günleri ölçü olarak almalarından kaynaklanmıştır. Bu fakihler mesafenin üç gün oluşu konusunda görüş birliği içindedir. İbn Âbidin bu noktayı özellikle belirtmiştir (118).

4) Elmalılı Hamdi Yazır'ın "her yolun kendi mütadına göre hesap edilmesi" görüşü, yolculuğun illeti ile bağdaşır nitelikte değildir. Nass'larda mutlak yolculuk esas alınmış ve yolculuk sırasında kul-

lanılan aracın hızlı ya da yavaş gidişi dikkate alınmamıştır. Diğer yandan, üç gün yolculuğun kriter alınması gerektiğine dair doğrudan bir nass'ın bulunmayışı da dikkat çekicidir. Durum böyle olunca Usfan, Süveydâ, Taif ve Mekke yolculuklarında sahabenin seferîlik hükümlerini uyguladıkları konusunda görüş birliği bulunduğuna göre asıl olan, mü'minin yerleşim merkezinden belirli bir uzaklığa gitmek üzere yolculuk yapmasıdır. Bu da yaklaşık 90 km.'nin üstünde bir mesafeden ibarettir.

Diğer yandan "mutat nakil aracı" kriterinden hareketle kara yolundan otobüsle, demir yolundan trenle veya uçakla yolculuk yapanları kendi mütadına göre seferî saymak, seferîliği temel amacından uzaklaştırabilir. Çünkü aynı şehirden birisi kara yolu, diğeri demir yolu, bir üçüncüsü hava yolu ile sefere çıkan üç kişinin 10 gün kadar kalacakları yerde farklı hükümlere tâbî olması, yolculukta sözkonusu olan sıkıntı ve meşakkât ilkesi ile de çelişir.

5) Yolculuğun sıkıntı ve meşakkâtini hem yolculuk sırasında hem de gidilen yerde dikkate almak gerekir. Çünkü Allah'ın elçisi ve ashâb-ı kiramın 19-20 güne kadar olan kalış süresi içinde de namazları kısa kıldıkları açık delillerle sabittir. Kalış süresi üzerinde görüş ayrılığının bulunması bu gerçeği değiştirmez. Nitekim 7 müctehid sahabeden olan İbn Ömer ve İbn Abbas, kalma süresi olarak 15 günü esas almış ve 15 günden fazla kalışların kişiyi mukîm hâline getireceğini söylemişlerdir (119). Bu konuda ayrıca kadının ay hâliinden sonra, en kısa temizlik süresi olan 15 güne kıyas yapılmıştır.

Şafiî ve Malikîlerin en kısa kalma süresini dört günle sınırlamaları Hz. Peygamber'in umre sırasında Mekke'de üç gün kalışına dayanır (120). Enes b. Malik ise Vedâ Haccı sırasında Allah'ın elçisinin Mekke'de 10 gün kalıp namazlarını kısa kıldığını rivâyet etmiştir. Bu süreyi 19 güne kadar çıkaranlar olmuşsa da, bu rivâyetlerin kimisi Mekke fethi olayı ile ilgilidir. Fetih yılı ile Veda Haccı yolculuğu ve Mekke'de kalma sürelerinin hesaplanmasında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Sonuçta 3 gün veya 10 gün süreyle kalış bir rastlantı olarak düşünülebilir. Bu yüzden Hânefilikler, yaygın kanaati ve İbn Ömer ve İbn Abbas gibi fakihlerin görüşünü esas alarak kalış süresini 15 günle sınırlamışlardır.

6) Günümüzde yazlık, kamp, çadır, kaplıca gibi uzunca kalmaya elverişli olan yerlere 15 günden fazla kalmaya niyet edip gidenler, bu yerler 90 km. den uzakta ise yalnız gidiş ve dönüş sırasında yolcu sayılır, bu yerlerde mukîm olarak namazlarını kılarlar.

7) Çoğunluğa göre ma'siyet işlemek amacıyla yapılan yolculukta sefere ait kolaylıklardan yararlanılmaz. Hanefilere göre ise yolcunun niyet ve kastı dikkate alınmaz. Çünkü âyet ve hadislerde yolculuğun amacı ile ilgili açık bir ayırım yapılmamıştır.

8) Yolculuğa çıkma, gidilen yerde kalma veya beldesine dönme konularında kendi başına karar verme yetkisine sahip olmayan kimse, tâbî olduğu kişinin niyetine bağlı sayılır. Buna göre kadın kocasına, asker komutanına, borçlu alacaklısına tâbî bulunur. Tâbî olduğu kişi, seferîlik kolaylıklarından yararlanıyorsa o da yararlanabilir. Ancak tâbî olduğu kişinin yolculuk plân ve programını tam olarak biliyorsa buna göre amel edebilir.

9) Yolcu gittiği yerden ne zaman ayrılacağına karar vermeksizin, bugün ayrılıyorum, yarın ayrılıyorum düşüncesine uzun süre kalsa, sürekli olarak seferî sayılır. Günümüzde pazarlamacı, denetçi, murakıp, müfettiş gibi gezici kimseler bu kolaylıklardan yararlanabilir.

DİPNOTLAR

- 1- bk. es-Serahsî, el-Mebsût, Beyrut 1398/1978, I, 235 vd.; el-Kâsânî, el-Bedâyi', Beyrut, 1394/1974, I, 97 vd.; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadîr, Mısır, 1316/1898, I, 392-394; el-Meydanî, el-Lübâb, İstanbul, ty., I, 106; Şâfiî, el-Ümm, Mısır, 1329/1911, I, 159 vd.; ez-Zühaylî, el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletüh, Dimaşk 1405/1985, II, 315 vd.
- 2- en-Nisâ, 4/101.
- 3- el-Kurtubî, el-Câmil'i Ahkâmî'l-Kur'an, Beyrut, 1988, V, 232.
- 4- Müslim, Müsafirîn, 4; Ebû Dâvud, Sefer, 1; Tirmizî, Tefsiru Sûre, 4/20; İbn Mâce, İkâme, 73; İbn Kesîr, Muhtasar Tefsir, İhtisar ve tahk. M. Ali es-Sabûhî, Beyrut 1981, I, 429.
- 5- A. Davudoğlu, Sahih-i Müslim Terc. ve Şerhi, İst. ty., IV, 100.
- 6- Davudoğlu, a.g.e., IV, 100-101.
- 7- el-Bakara, 2/184, 185.
- 8- el-Bakara, 2/283.
- 9- en-Nisâ, 4/43; el-Maide, 5/6.
- 10- es-Serahsî, a.g.e., I, 235. Darekutnî bu hadisi İbn Abbas'tan nakletmiştir. Hattâbî'ye göre, bu hadîs İbn Ömer'den nakledilen iki rivâyetin en sağlamıdır.
- 11- es-Serahsî, a.g.e., I, 235.
- 12- Müslim, Hacc, 413-424; Buhârî, Taksîr, 4; Ebû Dâvud, Menâsik, 2.
- 13- Nesâî, Tahâre, 98; İbn Mâce, Tahâre, 86.
- 14- Müslim, Müsafirîn, 15; Nesâî, Taksîr, 1; İbn Mâce, Taksîr, 76.
- 15- en-Nisâ, 4/101.
- 16- el-Bakara, 2/184.
- 17- bk. es-Serahsî, a.g.e., I, 235; Seyyid Sabîk, Fıkhü's-Sunne, I, 240.
- 18- Müslim, Hacc, 413-425; Buhârî, Taksîr, 4, Mescidü Mekke, 6, Sayd, 26, Savm, 67; Ebû Dâvud, Menâsik, 2; Tirmizî, Radâ, 15; İ. Mâce, Menâsik, 7.
- 19- Nesâî, Tahâre, 98; İ. Mâce, Tahâre, 86; Zeylaî, Nasbu'r-Râye, II, 183.
- 20- es-Serahsî, a.g.e., I, 235.

- 21- İbn Âbidin, Reddül-Muhtar, Terc. A. Davudoğlu, İst. 1983, III, 254; Bi men, Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, İst. 1969, IV, 127.
- 22- İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, II, 30.
- 23- İbn Âbidin, a.g.e., III, 253, 254.
- 24- Hamdi Döndüren, Delilleriyle İslâm İlmihali, s.381.
- 25- Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, VIII, s.I-XI.
- 26- Elmalılı, a.g.e., IX, s.XVII.
- 27- a.g.e., IX, s.XVIII.
- 28- a.g.e., IX, s.XII.
- 29- a.g.e., IX, s.XIII.
- 30- el-Askâlânî, Bulûğu'l-Merâm, Terc. A. Dâvudođlu, II, 108.
- 31- es-Serahsî, a.g.e., I, 235.
- 32- es-Serahsî, a.g.e., I, 235. Darekutnî bu hadisi İbn Abbas'tan nakletmiştir Hattabî'ye göre, bu hadis İbn Ömer'den nakledilen iki rivayetin en sağlamıdır Hambelîlere göre sahabe sözü özellikle kıyasa aykırı ise hüccettir.
- 33- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 322.
- 34- eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, II, 205.
- 35- İbn Kudâme, el-Muğnî, II, 257 vd.
- (*) Günümüzde yeni açılan yollar nedeniyle Mekke-Usfan = 80 km., Mekke Taif
- 36- İ. Hümâm, a.g.e., I, 396; İ. Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid, I, 163; el-Meydânî a.g.e., I, 107; eş-Şirâzî, el-Mühezzeb, I, 102; İ. Kudâme, a.g.e., II, 259-261.
- 37- en-Nisâ, 4/101.
- 38- el-Bakara, 2/184.
- 39- es-Serahsî, a.g.e., I, 236.
- 40- el-Kâsânî, el-Bedâ'î, I, 97; Hümâm, a.g.e., I, 397; eş-Şirâzî, a.g.e., I, 103; İ Rüşd, a.g.e., I, 63; ez-Zühaylî, a.g.e., II, 325.
- 41- el-Kâsânî, a.g.e., I, 97; es-Serahsî, I, 236; Ebû Davud, S.Sefer, 10.
- 42- el-Kâsânî, a.g.e., I, 97; el-Askâlânî, a.g.e., II, III.
- 43- el-Kâsânî, a.g.e., I, 98.
- 44- Müslim, Müsafirîn, 15; Nesâî, Taksîru's-salât I; Sahîh-i Müs. Terc. IV, 98; İbn Mâce, Taksîru's-Salât, 76.
- 45- Davudoğlu, a.g.e., IV, 99-100.
- 46- Ebû Dâvud, Sefer, 10; Nesâî, Taksîr, 4; İbn Mâce, Taksîr, 76.
- 47- Davudoğlu, a.g.e., IV, 100.
- 48- el-Kâsânî, a.g.e., I, 97; el-Kurtubî, a.g.e., V, 229.
- 49- el-Askâlânî, a.g.e., II, III; es-Serahsî, a.g.e., I, 236.
- 50- eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, III, 207 vd.
- 51- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 326, 327.
- 52- es-Serahsî, a.g.e., I, 236.
- 53- es-Serahsî, a.g.e., I, 238; el-Kâsânî, a.g.e., I, 97.
- 54- el-Kâsânî, a.g.e., I, 98.
- 55- el-Kâsânî, a.g.e., I, 94.
- 56- en-Nisâ, 4/101.
- 57- bk. İ. Hümâm, a.g.e., I, 405; İ. Abidin, a.g.e., I, 733, 736; ez-Zeylaî, et-Teb'yîn, I, 215 vd.
- 58- el-Bakara, 2/173.
- 59- İ. Rüşd, el-Bidâye, I, 163; eş-Şirâzî, a.g.e., I, 102; İ. Kudâme, el-Muğnî, II, 261 vd., VIII, 597; ez-Zuhaylî, a.g.e., II, 323, 324.
- 60- ez-Zuhaylî, a.g.e., II, 332.
- 61- el-Kâsânî, a.g.e., I, 94.
- 62- es-Serahsî, a.g.e., I, 248, 249.

- 63- el-Fetâvâ'l-Hindiyîye, 3.baskı, Bulak 1310, I, 141; el-Fetâvâ'l-Hâniyye (Hindiyîye kenarında), I, 166.
- 64- el-Fetâvâ'l-Hâniyye, (Hindiyîye kenarı), I, 165.
- 65- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 332.
- 66- eş-Şevkânî, Neylû'l-Evtâr, III, 207.
- 67- İbn Abidîn, Reddül-Muhtar, I, 736-738; el-Meydânî, el-Lübâb, I, 107, 108.
- 68- eş-Şirbînî, Muğnî'l-Muhtâc, I, 264; ez-Zuhaylî, a.g.e., II 339, 340.
- 69- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 433.
- 70- İbnü'l-Hümâm, a.g.e., I, 40; İbn Abidîn, a.g.e., I, 736, 742; el-Meydânî, a.g.e., I, 109; Hamdi Döndüren, Delilleriyle İslâm İlmihali, İstanbul 1991, s.386, 387.
- 71- eş-Şirbînî, a.g.e., I, 264; ez-Zühaylî, a.g.e., II, 343, 344.
- 72- eş-Şevkânî, a.g.e., III, 207.
- 73- eş-Şirbînî, a.g.e., I, 264.
- 74- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 343.
- 75- Ahmed b. Hanbel, I, 62.
- 76- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 344.
- 77- en-Nisâ, 4/101.
- 78- Müslim, Müsafirîn, 4; Ebû Dâvud, Sefer, 1; Tirmizî, Tefsîru Sûre 4/20; Nesâî, Havf, 1; İbn Mâce, İkâme, 73.
- 79- Buhârî, Salât, 1; Müslim, Müsafirîn, 1; Ebû Dâvud, II, 3.
- 80- Buhârî, Taksîr, 5, Salât, I, Menâkıbu'l-Ensâr, 48; Müslim, Müsafirîn, 1,3,5,6; Tirmizî, Mevâkît, 45; Nesâî, Salât, 3; İ.Hanbel, III, 161.
- 81- Davudoğlu, a.g.e., IV, 100,101.
- 82- Buhârî, Salat, 1; Müslim, Müsafirîn, 1; Nesâî, Salât, 3; Malik, Sef, 3.
- 83- Buhârî, Taksîr, 2, Küstûf, 4; İbn Mace, İkame, 73, 124.
- 84- es-Serahsî, a.g.e., I, 240.
- 85- a.g.e., I, 240.
- 86- es-Serahsî, a.g.e., I, 239.
- 87- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 313, 318; bk. İ. Abidîn, a.g.e., I, 735; el-Meydânî, a.g.e., I, 107; İ. Rüşd, Bidâye, I, 161; eş-Şirazî, el-Mühezzeb, I, 101; İbn Kudâme, el-Muğnî, II, 267-270.
- 88- eş-Şevkânî, Neylû'l-Evtâr, III, 219 vd.
- 89- İ.Abidîn, a.g.e., III, 270; İ.Kudâme, a.g.e., II, 271; ez-Zühaylî, II, 349.
- 90- İ.Mâce, İkâme, 75; ez-Zühaylî, a.g.e., II, 349.
- 91- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 349.
- 92- ez-Zühaylî, a.g.e., II, 349.
- 93- en-Nisâ, 4/103.
- 94- Hûd, 11/114.
- 95- el-Bakara, 2/238.
- 96- İbn Hambel, I, 382, III, 330, 352; eş-Şevkânî, Neyl, I, 300.
- 97- Buhârî, Hacc, 99; Müslim, Hacc, 288; K.Miras, Tecrid, II, 487, 488, VIII, 374; Davudoğlu, a.g.e., IV,136.
- 98- Buhârî, Hacc, 97; İbn Hanbel, V, 202; A.Köksal, İ.Tarihi, İstanbul, t.y., XVII, 273, 274.
- 99- Buhârî, Taksîr, 15, 16; Müslim, Müsafirîn, 46; Tirmizî, Cum'a, 42; Nesâî, Mevâkît, 42, 44, 45; Cem'i te'hir ile ilgili bu hadis Muaz b. Cebel ve İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Şevkânî, II, 213.
- 100- el-Meydânî, a.g.e., I, 185, 187.
- 101- Müslim, Müsafirîn, 49, 50, 54; Davudoğlu, a.g.e., IV, 136, 137; el-Askalânî, a.g.e., II, 117.

- 102- eş-Şirâzî, a.g.e., I, 104; eş-Şirbînî, a.g.e., I, 271; Zühaylî, a.g.e., II, 354.
 103- İbn Rüşd, a.g.e., I, 165, 167.
 104- İbn Kudâme, el-Muğnî, II, 273-281.
 105- Ebû Davud, Sefer, 5; İbn Hanbel, V, 241.
 106- eş-Şevkânî, a.g.e., III, 262; Davudoğlu, Müslim Terc., IV, 136 vd.; İbn Abidin, a.g.e. (terc. A. Davudoğlu), II, 62-63.
 107- bk. Müslim, Müsafirîn, 52-53.
 108- Malik, el-Müdevvene, I, 116, 117.
 109- Buhârî, Mevâkît, 12; Müslim, Müsafirîn, 54, 55; Ebû Davud, Sefer, 5; Nesâî, Mevâkît, 47; Mâlik, Muvatta', Sefer, 5.
 110- Nesâî, Tahare, 98; İbn Mâce, Tahare, 86.
 111- Tirmizî, Deavât, 98; Ahmed b. Hanbel, VI, 240.
 112- el-Bakara, 2/184. Ayrıca bk. aynı sûre, 185.
 113- er-Razî, et-Tefsîru'l-Kebîr, İstanbul, 1257, II, 18.
 114- es-Serahsî, el-Mebsût, I, 235.
 115- a.g.e., I, 235.
 116- Müslim, Hacc, 413 vd.; Buhârî, Taksîr, 4; Ebû Davud, Menâsik, 2.
 117- Nesâî, Tahare, 98; İbn Mâce, Tahare, 86.
 118- İbn Âbidin, a.g.e., III, 234, 235.
 119- el-Kâsânî, Bedâiyi', I, 97; Ebû Davud, Sefer, 10; Nesâî, Taksîr, 4; İbn Mâce, Taksîr, 76.
 120- eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, III, 207.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Beyhakî, Ebû Bekr ahmed b. el-Huseyn (Ö.458/1065), es-Sünenü'l-Kübrâ, C.I-X, Haydarâbad 1352/1933.
 Bilmen. Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhıyye Kamusu*, C.I-VIII, İstanbul 1967.
 el-Buhârî, Ebû âdillâh Muhammed b. İsmâil (Ö.256/869), el-Câmiu's-Sahîh, C.I-VIII, Dâru't-Tibâati'l-Amire, İstanbul 1325/1907; C.I-X, kâhire 1378/1958.
 el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (Ö. 370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kâhire t.y.
 ed-Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdîrrahmân (Ö. 255/868), es-Sünen, C.I-II, Mısır t.y. Dâru'l-Mâli'l-İslâmî Kılavuzu, y.t.y.
 Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, İstanbul 1973. ed-Derdîr, eş-Şerhu'l-Kebîr, Mısır t.y.
 Döndüren, Hamdî, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras, 2. Baskı, İstanbul 1983; *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İst. 1991; *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 1995.
 Ebû Davûd, Süleyman b. El-Eş'âs es-Sicistânî (Ö. 275/888). es-Sünen, C.I-IV, Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mısır t.y.
 Elmalılı, Hamdî Yazır (Ö.1358/1939), *Hak Dini Kur'ân Dili*, C.I-IX, 2.Baskı, İstanbul 1960-1962.
 el-Fetâva'l-Hindiyeye, C.I-VI, Bulak 1310/1892.
 el-Fetâva'l-Bezzâziye, (Hindiye kenarında).
 İbn Abidin, Muhammed b. Emin (Ö. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr*, Matbaatü'l-Bâbi el-halebi, Mısır t.y.

- İbnu'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid (Ö.861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, 1. Baskı, C.I-VI, Mısır-Bulak 1316/1998.
- İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr (Ö.751/1350), *İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, Kâhire 1326/1908.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (Ö.774/1372), *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, İhtisar ve Thk. M. Ali es-Sâbûnî, 7.Baskı, Beyrut 1402/1982.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (Ö. 620/1223), *el-Muğni*, 3.Baskı, C.I-X, Dâru'l-Menâr, Kahire 1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (Ö.275/888), *Sünen*, C.I-II, Thk. M.F. Abdülbâki, Mısır 1372/1952.
- İbn Rüşd, eb'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd (Ö.520/1269), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, C.III, Matbaatü'l-İstikâme, Mısır t.y., İstanbul 1933.
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ud (Ö.587/1191), *Bedâiyu's-Sanâyi fi Tertîbi's-Serâyi*, 2.Baskı, C.I-VII, Neşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1394/1974.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (Ö. 671/1273), *el-Câmili Ahkâmi'l-Kur'ân*, C.I-XX, Mısır 1935-1950.
- Mâlik b. Enes (Ö. 179/795), *el-Muvatta'*, Neşr. M.F. Abdülbâki, Mısır 1951.
- Miras, Kamil (Ö. 1376/1958), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Terceme-si ve Şerhi*, C.I-XII, 2.Baskı, DİB Yayını, Ankara 1957-1972.
- Râzi, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan (Ö. 606), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, İst. 1257
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed Ebû Sehl (Ö. 490/1097),
Seyyid Sabîk, *Fıkhu's-Sünne*, C.I-II, Beyrut 1969.
- es-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (Ö. 204/819), *er-Risâle*, Thk. ve Neşr. A.M. Şakir, 1358
- es-Şevkânî, Muhammed b. Ali (Ö. 1255/1839), *Neylü'l-Evtâr fi Şerhi Mülteka'l-Ahbâr*, C.I-VIII, el-Matbaatu'l-Osmâniyye el-Mısriyye, Mısır t.y.
- es-Şîrâzi, Ebû İshâk İbrâhim b. Alî (Ö. 476/1083), *el-Mühezzeb*, Matbaatü'l-Bâbi el-Halebi, Mısır t.y.
- es-Şîrbînî, el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc*; Mısır t.y.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (Ö. 279/892), *Sünen*, C.I-V, A.M. Şakir, Kâhire 1356/1937.
- Wensinck, A.J. et J.P. Mensing, W.P. De Hass, *Concordance et Indices La Tradition Musulmane*, C.I-VII, Leiden, 1936-1969.
- Zeylaî, Abdullah b. Yusuf (Ö. 762/1361), *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, C.I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1393/1973.
- Zeylaî, Fahrüddîn Osman b. Ali (Ö. 743), *Tebyînü'l-Hakâik alâ Kenzi'd-Dekâik*, C.I-VI.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu*, 2. Baskı, C.I-VIII, Dımaşk 1405/1985.